

„... nézz meg jobban a valóság én vagyok.” – avagy komplex környezetükben vizsgált kvalitatív adatok összefüggéseinek feltárása. Recenzió Sántha Kálmán *Kvalitatív tartalomelemzés* című könyvéről

Oláh Katalin*

DOI: 10.21549/NTNY.42.2023.3.6

Sántha Kálmán (2022). *Kvalitatív tartalomelemzés*. Eötvös József Könyvkiadó.

Sántha Kálmán első önálló kötete (2006) a hazai és a nemzetközi szakirodalomra alapozva a kvalitatív kutatás fejlődéstörténetébe, elemi módszereibe, eljárásaiba, vezette be az olvasót. A *Kutatás-módszertani Kiskönyvtár* sorozatban megjelent írás a kvalitatív mintavétel problémakörére fókuszált, és célul tűzte ki, hogy rámutasson a kvalitatív vizsgálatok pedagógiai kutatásokban betöltött jelentőségére.

A neveléstudomány különböző területein vizsgálódó hallgatóknak és pedagógusoknak íródott bevezető alapművét, a hazai és nemzetközi szakirodalomra épülően a szerző saját kvalitatív elméleti és gyakorlati kutatómunkája alapozta meg (Sántha, 2009). A kvalitatív paradigma fundamentumaitól, a kvalitatív kutatás gyakorlatának és módszertanának problémakörén keresztül elvezette az olvasót a kutatások megvalósításáig, miközben átfogóan tárgyalta a kvalitatív metodológiai elveket, etikai aspektusokat, külön fejezetet szentelve a kvantitatív és a kvalitatív módszerek kombinálhatóságának.

Komplex kvalitatív kutatómódszertani alapismereteket nyújtott, melyekre a sorozat további köteteit építette. Az elméleti alapozást követően, az értelmezés, a szemléletformálás következett, ehhez a szerző az abdukciót választotta eszközül (Sántha, 2011).

Az összetett társadalomtudományi, – így neveléstudományi – jelenségek feltárásánál és értelmezésénél alapvető elvárás a kutató széleskörű tájékozottsága, holisztikus szemlélete, valamint multidimenziális gondolkodásmódja, mely a kutatót arra sarkallja, hogy a vizsgálni kívánt jelenséget, kérdés vagy problémakört több lehetséges aspektusból megközelítve igyekezzen feltárni. Ehhez kínált a szerző a *Trianguláció a pedagógiai kutatásban* (Sántha, 2015a) című könyve megfelelő gondolati és módszertani perspektívát, melyből megismerhetjük a trianguláció, és a különféle trianguláció tipológiák teoretikus hátterét, a kombinált módszertani paradigma (mixed methods) jellemzőit, a gyakorló kutatók számára releváns tényezőket. A kutatási folyamat következő lépéseként az adat, valamint a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés témaköre jelent meg a kötetben. A kvalitatív vizsgálatokban használható szoftverekről csupán érintőlegesen esett szó, mivel a szerző egy korábbi munkájában – adattípusokat és a multikódolt adatok elemzésére alkalmas szoftvereket felsorakoztatva – részletesen tárgyalta azt (Sántha, 2013). Ugyanebben a munkájában, hazai és nemzetközi kutatók megfogal-

* Doktori Hallgató, PTE BTK Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola, katalin.olah76@gmail.com

mazásában, illetve a különféle kvalitatív módszerek és adatrögzítési technikák vonatkozásában megjelent a kvalitatív adat fogalmi meghatározására való törekvés, melyet jelen recenzió tárgyát képező munkájában szélesebb perspektívában értelmezve új alapokra helyez.

A 2022-ben megjelent könyv hét fejezetben mutatja be a kvalitatív tartalomelemzés eljárásait. Tartalmi felépítését tekintve alapvetően lineáris, azonban a fejezetek felépítése nem gátolja az érdeklődőt abban, hogy akár tematikus egységenként értelmezve olvassa a könyvet. A fejezetek és az alfejezetek eloszlása arányos. A könyv megértése a kvalitatív kutatómódszertan területén szerzett alapvető előismereteket feltételez. A szerző öt témakör, a kvalitatív tartalomelemzés történetisége; a számítógéppel támogatott környezetben történő elemzési folyamat; a kategóriaképzés, kódolás; a szövegtípusképző tartalomelemzés és elemzési terei; az átírás, szöveggörpusszá konvertálás bemutatásának szentel nagyobb lélegzetű alfejezetet. A kvalitatív tartalomelemzés részleteinek feltárása mellett, kiemelten mutat be két elemzési tipológiát, valamint a számítógéppel támogatott tartalomelemzést. A kötet célja a kvalitatív tartalomelemzés eljárásainak érthető és pontos leírása, amivel hozzájárulhat a kvalitatív elemzések szisztematizálási folyamatához.

A *Bevezető* kutatói hitvallással indul, amelyet a rendszerszemlélet, az összefüggések komplex környezetben történő feltárása, a rugalmasság, a szubjektív információk keretek között tartása, a kézzelfogható tapasztalatok vizsgálata, az összetett szituációk és a változók, mintázatok keresése, a komplex jelentésgenerálás értékeinek szem előtt tartása jellemez. Ezt a kvalitatív kutatómódszertan elméletével, gyakorlati aspektusával, kvalitatív elemzéssel, szöveggörpusz vizsgálattal foglalkozó szakirodalmak és szerzőik felsorakoztatása követi. Betekintést nyerhetünk a szerző kutatói, oktatói tevékenységébe, egyúttal a szerző a kötet eddigi munkásságában elfoglalt helyét is kijelöli. Ennek értelmében korábbi munkáihoz illeszkedő, a kvalitatív tartalomelemzés részleteit feltáró könyvet tart a kezében az érdeklődő, amelyben újabb kvalitatív tartalomelemzési tipológiák tárgyalására kerül sor a mélyebb elemzési rétegek feltárása érdekében.

A *kvalitatív kutatómódszertan trendjei: lehetőség a neveléstudomány számára* című első fejezetben a hazai neveléstudományi kutatások módszertani trendjeinek feltárását és metaanalízisét szorgalmazza a szerző. Meglátása szerint az empirikus vizsgálatokban megjelenő módszertani csomópontok meghatározása a nemzetközi irányzatok összehasonlító elemzésével hozzájárulhat a hazai neveléstudományi kultúra helyzetképének körvonalázásához, valamint a megfelelő metaelemzés felvázolhatja a kvalitatív módszertan legújabb tartalmi csomópontjait. A kvalitatív módszertani fejlődés irányvonalainak és jellemzőinek vizsgálatát saját kutatással szemlélteti, és vázolja a jövő kvalitatív kutatómódszertani trendjeinek alakulását, mint például a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzést, a modern szoftverek kiemelt szerepét. A trendek között beszél a kvalitatív elemzések minőségének filozófiai és gyakorlati megítéléséről, a kettő közötti egyensúlyról, a kvalitatív kutatás terén mutatott intenzív fejlődésről, ezzel párhuzamosan a klasszikus kvalitatív vizsgálatokra vonatkozó nézetek újraértelmezésének szükségességéről. A kvalitatív empirikus vizsgálatok folyamat-szisztematizálása érdekében, a pedagógiai kutatások klasszikus tartalmi csomópontjai mögött, absztrakt szinten jelentkező elemeket vizsgál. Megjeleníti a kvalitatív adat, az elemzés és a módszer fogalmak közötti komplex kapcsolati hálót. Gondolati struktúrák ábrázolásával segíti a kutatót, támpontokat ad, hogy hogyan gondolkodjon a pedagógiai kutatás során.

A szerző a második fejezetben (*Munkasíkok, adatok a kvalitatív vizsgálatokban*) megkülönböztet szövegszintű (komplexebb kódolás, például fotó) és fogalmi szintű munkát (modellépítés, hálózatkonstruálás). Hangsúlyozza a két szint közötti átjárhatóságot. Az adatok, a kvalitatív vizsgálatokban jellemzően emberi cselekvések, nézetek, nem pedig konkrét fizikai tények vagy kézzel fogható dolgok. Számos meghatározást találhatunk a fejezetben, melyeken keresztül részletesen bemutatja a kvalitatív adat fogalmát, rendszerbe foglalva szemlélteti az adatelemzés lehetséges megközelítési módjait.

A *kvalitatív tartalomelemzés fogalma és történeti háttere* című fejezet két alfejezetet foglal magába. Az első a kvalitatív tartalomelemzés és a Grounded Theory közötti hasonlóságokkal és különbségekkel foglalkozik. Glaser és Strauss (1967) rendszere, szöveges anyagok kódolási folyamatát írja le, mely kódolási folyamat célja konkrét elméleti modell létrehozása. Ez olyan elemzési, gondolkodási módot jelenít meg, amely mára a kvalitatív kutatómódszertan alapelvévé vált, és több irányzata is képviselteti magát a neveléstudományi kutatásokban.

A történeti háttérrel bemutató alfejezet (*Kvalitatív tartalomelemzés: a kezdetektől napjainkig*) a bibliai szöveg-elemzéstől, a hermeneutikai megközelítésektől a korai tartalomelemzés fő területeként számon tartott szisztematikus újságelemzésen keresztül napjainkig vezeti az olvasót. Ebben a részben betekintést nyerhetünk a nemzetközi tudományos szintéren formálódó szemléletekbe, kritikáikba, tudományos vitákba és diskurzusokba (hisz a kvalitatív tartalomelemzés térhódításával egyidejűleg megjelentek a módszer kritikusai is). A fejezetben a szerző bemutatja a kvalitatív tartalomelemzés jeles képviselőit, az általuk vallott nézeteket, a kidolgozott elméleteket az 1920-as évektől napjainkig, különös tekintettel a többféle tartalomelemzési eljárást megkülönböztető Mayringre, valamint a hazai és a nemzetközi kutatásokban egyaránt alkalmazott MAXQDA elődjét kifejlesztő Kuckartzra, akik a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés úttörői.

A *tartalomelemzés fázisait* összefoglaló és a *Kvalitatív tartalomelemzést és a Grounded Theoryt* összehasonlító táblázat szemléletes és könnyen értelmezhető összefoglalást nyújt a tapasztalt kutatóknak és a témával foglalkozó elméleti szakembereknek, hallgatóknak egyaránt.

A műben (is) gyakran megfogalmazódó kritikai megállapítás, hogy a kvalitatív kutatások esetében gyakran zavart vagy félreértést okozhat a több különböző értelemben megjelenő vagy egymással átfedésben lévő fogalom használata. A *Szövegtörzs-szegmensek kialakításának tárgyalásánál*, a szerző – akárcsak az korábbi fejezetekben – felvázolja a nemzetközi tudományos diskurzusban megjelenő módszertani értelmezéseket, majd az adat, a kód, a kategória és a téma fogalmak meghatározásánál megkeresi azokat az adaptálható terminusokat, melyek a legtöbb módszertani szakember számára azonos jelentéstartalommal bírnak, illetve ugyanazon folyamat eredményeként értelmezhető tényezők. A *Kategória és kód* fogalmi meghatározásánál a szerző így teszi le voksát az egységes kutatói álláspontok, valamint Rädiker és Kuckartz (2020) nézetei mellett. Ennek értelmében az adat olyan analitikai eszközök segítségével kódolt egység – nevezzük kódnak, kategóriának, vagy akár témának –, amely a kvalitatív elemzés eljárásai által (csoportosítás, differenciálás, összefoglalás) fejlődik tovább. A manuális és a szoftverrel támogatott kvalitatív adatelemzés során két munkasíkot (szövegszintet és fogalmi szintet) különböztet meg. A kódolásról mint az adatfeldolgozás kiindulópontjáról beszél, mellyel a szöveg- illetve objektumszegmensek és a kódok közötti kapcsolat leírható, és a nyers adatokat fogalmi szintre emelhetjük. A *Kategóriaképzés, kódolás* című fejezetben a kvalitatív tartalomelemzés deduktív, induktív és kombinált kategóriaállítási módjait mutatja be a szerző, majd a nemzetközi trendnek megfelelő új terminológia alkalmazását javasolja, a deduktív helyett az elméletvezérelt, az induktív helyett pedig az adatvezérelt kategóriaállítási fogalmak használatát. Kibontja a fogalmakat, és példákat sorakoztat föl a kategóriaállítási stratégiákra, felhívja a figyelmet a profilmátrix elkészítésének jelentőségére.

A *kvalitatív tartalomelemzés tipizálása* a kötet ötödik fejezete, a könyv egyik legjelentősebb tartalmi egységét képezi. A kvalitatív módszertan szisztematizálását segítő számos tartalomelemzési tipológia közül Kuckartz (2012) *tartalmitag strukturaló kvalitatív tartalomelemzését*, és a *szövegtípusképző kvalitatív tartalomelemzést* részletekbe menően, példákkal illusztrálva ismerhetjük meg. A szövegek kvalitatív tartalomelemzésének legkomplexebb elemzési módjaként jelenik meg a típusképző kvalitatív tartalomelemzés, melyben az egyszerűbb monolitikus és a heterogénebb politetikus elemzési terekről olvashatunk. Lépésről lépésre követhetjük végig a kategóriaállítási és a kódolás többlépcsős fázisait. Sántha saját kutatásainak példáin keresztül helyezi a gyakor-

lat kontextusába a megjelenített elméleteket, rendszereket. A fejezet végére olyan tipológia előállításának képességével rendelkezhet az olvasó, amely alkalmas a szöveg főbb tartalmi csomópontjainak hálózatszerű megjelenítésére, hasonlóságainak és különbözőségeinek feltérképezésére és értelmezésére.

A *szoftveres kvalitatív adatelemzés* témakörét járja körül a hatodik fejezet, ahol olvashatunk a kvalitatív adatok elemzésére alkalmas szoftverek fejlődéstörténetéről, a szoftverfunkciók változásairól, a szoftveres és az „analóg” módszer előnyeiről és hátrányairól. Ezekben az alfejezetekben kapunk választ azokra a kérdésekre, hogy miért alkalmasak a MAXQDA, Atlas.ti, és az NVivo szoftverek a *Grounded Theory*ra alapozott vizsgálatok kivitelezésére, milyen szempontokat vegyünk figyelembe a digitális vagy egyéb külső eszközök segítségével rögzített felvételek átírása, szövegkorpusszá konvertálása során. Táblázatba rendezve tekinthetjük meg az átírássok rendszerét, segítséget kapunk az audiofelvételek kódolásával kapcsolatban. Hiánypótló a könyv amiatt is, hogy a szerző részletesen tárgyalja az számítógéppel támogatott elemzés folyamatát (lásd az *Elemzési folyamat a számítógéppel támogatott környezetben* című fejezetet). Ebben így fogalmaz: „A nemzetközi tudományos diskurzusban számtalan kvalitatív kutatómódszertannal foglalkozó kötet és tanulmány létezik, de várat még magára annak a problémakörnek az alapos kifejtése, hogy miként transzformálható a manuális elemzés a számítógéppel támogatott környezetre. [...] Ezért releváns problémakörnek tartjuk [...] a manuális elemzés és a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés közötti kapcsolatot feltárását.” (p. 88).

E fejezetben részletesen áttekinti a MAXQUDA-val, az Atlas.ti szoftverekkel és a *Grounded Theory*val kapcsolatos elemzési lehetőségeket, majd újabb alfejezetben mutatja be az Atlas.ti szoftverrel futó NCT-módszert (Noticing, Collecting, Thinking), amely egyszerre veszi figyelembe a *Grounded Theory* által nyújtott módszertani lehetőségeket, és a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés lépéseit. A borítóképen is illusztrált téma, a *Trianguláció és a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés*, valamint az online kutatások terjedése szempontjából jelentős *Automatizálhatóság* problémakörének leírása zárja a sort *A számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés* témaköreinek sorában.

Az összegzés előtti utolsó fejezet az *Abdukció és kvalitatív tartalomelemzés* címet viseli. Olyan szemelvényeket tartalmaz, amelyekben az abdukció jelenléte tettenérhető a kvalitatív tartalomelemzésben, többek között az abdukció szerepéről a társadalomtudományi kutatásokban, az empirikus pedagógiai kutatásokban, az akciókutatásban, a kutatómódszertani paradigmákban, a kvalitatív tartalomelemzés tipológiáiban, a gondolkodási mechanizmusokban, a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzésben.

Az *Összegzésben* kulcsmondatok formájában útravalót kapunk. A szerző biztató képet fest a kvalitatív tartalomelemzés jövőjét illetően. Az olvasó joggal érezheti úgy, hogy nincs más hátra, mint elindulni ezen az úton!

A kötet, a kvalitatív kutatómódszertan témakörében született tudományos művek tárházát gazdagítja, a hazai társadalom- és neveléstudományi kutatások fejlődését segíti. Olyan tapasztaltabb olvasóknak ajánlható, akik a téma mélyebb szegmenseibe kívánnak bepillantást nyerni. Haszonnal forgathatják azonban egyetemi- és PhD-hallgatók, valamint minden kvalitatív tartalomelemzési fókuszú kutatást tervező szakember, különös tekintettel azokra, akik tudományos eredményeiket nemzetközi térben is publikálni kívánják.

Irodalom

---

1. Glaser, B. & Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. ABC.
2. Kuckartz, U. (2012). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computer- computerunterstützung*. Beltz Juventa.
3. Rädiker, S. & Kuckartz, U. (2020). *Focused Analysis of Qualitative Interviews with MAXQDA. Step by Step*. MAXQUDA Press.
4. Sántha, K. (2006). *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Gondolat Kiadó.
5. Sántha, K. (2009). *Bevezetés a kvalitatív kutatás módszertanába*. Eötvös József Könyvkiadó.
6. Sántha, K. (2011). *Abdukció a kvalitatív kutatásban – Bizonytalanság vagy stabilitás?* Eötvös József Könyvkiadó.
7. Sántha, K. (2013). *Multikódolt adatok kvalitatív elemzése*. Eötvös József Könyvkiadó.
8. Sántha, K. (2015a). *Trianguláció a pedagógiai kutatásban*. Eötvös József Könyvkiadó.
9. Sántha, K. (2015b). Kvalitatív Komparatív Analízis a pedagógiai térábrázolásban. *Iskolakultúra*, 25(3), 3–13. <https://doi.org/10.17543/ISKKULT.2015.3.3>